

AKTUÁLNÍ OTÁZKY ZAKOTVENÍ LIDSKÉHO PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ V MEZINÁRODNÍM PRÁVU

HANA MÜLLEROVÁ*

ÚVOD

Stupeň poškození globálního životního prostředí v současné době dosahuje již takové závažnosti, že o nutnosti a naléhavosti jeho efektivní ochrany nejsou žádné pochybnosti. Jednotlivé státy i mezinárodní společenství hledají k tomu, aby zastavily nebo alespoň zpomalily destrukci životního prostředí, co nejúčinnější právní i mimoprávní prostředky. Protože životní prostředí nezná státní hranice a porušení některých jeho částí již dosáhlo úrovně globální hrozby (ztráta biodiverzity, změny klimatu ad.), mezinárodní spolupráce na supraregionální i celosvětové úrovni už není jen doporučenou volbou, nýbrž se jeví jako nezbytný předpoklad účinného řešení. Efektivní ochrany životního prostředí jako celku lze dosáhnout jedině úzkou spoluprací světového společenství států a mezinárodní právo životního prostředí v ní musí hrát vůdčí roli.

Tradičním modelem mezinárodní spolupráce na poli ochrany životního prostředí je uzavírání mezinárodních úmluv k ochraně vybraných složek nebo částí životního prostředí, a to zatím převážně ad hoc podle aktuální potřeby či naléhavosti daného problému a zároveň i podle momentální ochoty a politické vůle zúčastněných států věc řešit v podobě mezinárodních závazků (tzv. *piecemeal approach*). Přitom typickým znakem vývoje takových závazků je v prvním kroku jejich zakotvení v podobě doporučujícího *soft law* a následně po jejich širším akceptování jako norem chování přechod do závazné formy. *Soft law* tak v mezinárodním právu životního prostředí často funguje jako předstupeň k vytvoření závazných forem *hard law*, mezi něž se řadí kromě mezinárodních úmluv rovněž mezinárodní obyčejová pravidla ad.¹

Zhruba od konce 80. let 20. století začaly být z hlediska aplikovatelnosti pro účely ochrany životního prostředí zkoumány a v rostoucí míře v environmentálních kauzách využívány nástroje nové, do té doby netypické, a to nástroje ochrany lidských práv (tzv. *rights based approach*)², které klasické mezinárodněprávní nástroje ochrany

* Autorka je vědeckou pracovnící Ústavu státu a práva Akademie věd České republiky.

¹ DAMOHORSKÝ, M. a kol.: *Právo životního prostředí*, 3. vyd., Praha: C. H. Beck, 2010, s. 114.

² Např. SHELTON, D.: Human Rights and the Environment: Problems and Possibilities. *Environmental Policy and Law*, 38/1–2 (2008), s. 41 (dále citováno jako Problems and Possibilities).

životního prostředí doplňují. Tento nový přístup je výsledkem hledání vazeb a formulování vztahů mezi ochranou životního prostředí a uplatňováním lidských práv a zakládá se na předpokladu, že kvalita životního prostředí člověka bezprostředně souvisí s užíváním jeho lidských práv, event. dokonce, že dostatečná kvalita životního prostředí je nutnou podmínkou a předpokladem pro užívání základních lidských práv.³

Nový přístup se projevil praxí předkládání případů porušení lidských práv v důsledku závažných zásahů do životního prostředí před mezinárodní orgány kontroly lidských práv. Důvody lze jistě hledat v nedostatcích dosavadních prostředků ochrany životního prostředí, které jsou v souvislosti s narůstající naléhavostí problémů životního prostředí shledávány stále častěji jako nezpůsobitelné je účinně řešit. Dalším motivem pro první takové případy byly nepochybně výhody, které skýtá využití mezinárodních lidskoprávních nástrojů, oproti mezinárodněprávním nástrojům ochrany životního prostředí. Mezinárodní právo lidských práv, přestože se rozvíjí jen o několik desetiletí déle než právo životního prostředí, disponuje v současné době již dobře zakotveným a fungujícím systémem záruk, včetně zejména působení soudních orgánů kontroly nad dodržováním jeho norem a faktu, že poskytují možnost podávání individuálních stížností na porušení práv.⁴

Od doby prvních environmentálních kauz řešených orgány ochrany lidských práv byly popsány různé modely vazeb a vztahů mezi ochranou lidských práv a ochranou životního prostředí. Dodnes uznávanou kategorizaci těchto vztahů formulovala již v r. 1991 D. Shelton ve své „pionýrské“ práci „*Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*“⁵. Jsou to (v historickém pořadí): 1. uznání environmentálního obsahu některých tradičních lidských práv a jejich rostoucí využívání jako nástroje ochrany životního prostředí, 2. uznání a stabilizace nových tzv. procesních environmentálních práv v mezinárodním právu i národních právních řádech a 3. probíhající snaha o konstituování a uznání nového hmotného lidského práva na příznivé (zdravé, čisté, funkční, přiměřené apod.) životní prostředí.

Základem prvého uvedeného modelu je tzv. environmentální interpretace tradičních lidských práv, tj. jejich nový výklad, který je rozšiřuje o environmentální rozměr. Tento postup je v rostoucí míře využíván v jurispudenci mezinárodních orgánů ochrany lidských práv, včetně např. Evropského soudu pro lidská práva. Druhý přístup klade důraz na existující procesní práva, jejichž prosazování dává do přímé souvislosti s dosahováním vyšší úrovně ochrany životního prostředí (zejm. právo na přístup k informacím o životním prostředí, právo na účast při rozhodování ve věcech životního prostředí a právo na přístup k soudní ochraně v případech porušení norem v oblasti ochrany životního prostředí). Procesní environmentální práva jsou již některými závaznými nástroji mezinárodního práva (zejména tzv. Aarhuskou úmluvou)⁶ zakotvena a jurispudencí mezinárodních orgánů ochrany lidských práv rovněž dovozena.

³ *Ibid.*, s. 42.

⁴ Evropský i americký regionální systém ochrany lidských práv disponují soudními orgány ochrany lidských práv, africký systém pak orgánem charakteru komise. Všechny tři systémy poskytují možnost podávání individuálních stížností – stížností jednotlivců. Viz HUNTER, D. – SALZMAN, J. – ZAELKE, D.: *International Environmental Law and Policy*. 2nd Ed. New York: Foundation Press, 2002, s. 1318.

⁵ SHELTON, D.: *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*. *Stanford Journal of International Law* 28 (1991), s. 103–138 (dále citováno jako *Human Rights, Environmental Rights*).

⁶ Úmluva EHK OSN o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí (Aarhuská úmluva), 2161 U.N.T.S. 450 (1998).

Nejužší vztah mezi ochranou životního prostředí a ochranou lidských práv je spatřován ve formulování a uznání hmotného subjektivního práva na životní prostředí vymezené kvality jako nového samostatného lidského práva. Tento krok, který se může jevit jako logické vyústění či vyvrcholení dvou prve uvedených přístupů, je předmětem diskusí již od 70. let 20. století, přesněji od doby přijetí tzv. Stockholmské deklarace⁷. Zatímco v rovině národních právních řádů již právo na životní prostředí ústavně zakotvilo několik desítek států⁸, představu o optimální podobě mezinárodněprávního zakotvení práva na životní prostředí se ještě nepodařilo konkrétním a jednotným způsobem vymezit ani v literatuře a všeobecná shoda dosud není ani v základních otázkách uznání tohoto práva, zejména zda takové lidské právo vůbec může a má existovat a zda je v rovině mezinárodního práva právem (již) existujícím. V zahraniční literatuře bylo zaznamenáno množství argumentů, které hovoří pro i proti existenci tohoto práva.⁹

Cílem tohoto článku je popsat dosavadní vývoj a obraz existence *hmotného* práva na životní prostředí vymezené kvality a jeho budoucí vyhlídky v rovině mezinárodního práva. Počáteční pasáže jsou věnovány stručnému rozboru způsobu, jakým jsou některé komponenty tohoto práva dovozovány environmentální interpretací tradičních lidských práv. Těžiště tohoto pojednání však leží v kapitole druhé, která se věnuje otázkám současného i možného budoucího zakotvení samostatného práva na životní prostředí mezinárodním právem.

1. DOVOZOVÁNÍ PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ ENVIRONMENTÁLNÍ INTERPRETACÍ TRADIČNÍCH LIDSKÝCH PRÁV

Katalog lidských práv byl od počátku své existence formován a jednotlivá práva v něm obsažená byla interpretována v závislosti na společenských, politic-

⁷ Deklarace OSN o životním prostředí člověka, 16. červen 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, 11 I.L.M. 1416 (Stockholmská deklarace), závěrečný dokument konference OSN o lidském životním prostředí.

⁸ Například ze zprávy americké nevládní organizace *Earthjustice* pro Výbor OSN pro lidská práva z r. 2008 vyplývá, že ze současných 193 zemí světa jich 119 ve své ústavě zmiňuje ochranu životního prostředí a přírodních zdrojů a z nich pak 56 výslovně garantuje právo na životní prostředí určité kvality. Viz *Environmental Rights Report 2008, Human Rights and the Environment*. Dostupné na <<http://www.earthjustice.org/library/reports/2008-environmental-rights-report.pdf>> [cit. 27. března 2011]. Způsob zakotvení tohoto práva se ovšem v jednotlivých státech liší a pouze v některých z nich jde o právo bezprostředně vymahatelné, nicméně toto právo lze považovat za právo na národní úrovni existující.

⁹ Srov. zejm. cit. díla D. SHELTON, a dále například ATAPATTU, S.: *The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted? The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment Under International Law*. *Tulane Environmental Law Journal* 2002–2003, Vol. 16, s. 66–126. BOYLE, A.: *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*. *Fordham Environmental Law Review* Vol. 18 (2006–2007), s. 471–511 (dále citováno jako *A Reassessment*). COLLINS, L.: *Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law*. *McGill International Journal of Sustainable Development Law & Policy* (2007) Vol. 3, č. 2, s. 119–153. MAC DONALD, K. E.: *A Right to a Healthful Environment – Humans and Habitats: Re-thinking Rights in an Age of Climate Change*. *European Energy and Environmental Law Review*, August 2008, s. 213–226. MERRILLS, J. G.: *Environmental Protection and Human Rights: Conceptual Aspects*. In Boyle, A. E. – Anderson, M. R. (Eds.): *Human Rights Approaches to Environmental Protection*. Oxford: Clarendon Press, 1996. PEDERSEN, O. W.: *European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?* *The Georgetown International Environmental Law Review*, roč. XXI, č. 1/2008, s. 73–111. ULVSBÁČK, A.: *Standardizing Individual Environmental Protection as a Human Right*. Ženeva: Schulthess, 2004.

kých, sociálních a dalších podmínkách příslušné doby. Protože většina mezinárodních úmluv k ochraně lidských práv byla přijata dříve, než ochrana životního prostředí začala být středem pozornosti mezinárodního společenství, neobsahují tyto úmluvy v podstatě žádné zmínky o životním prostředí a jeho ochraně. Základním prostředkem, který umožňuje využití stávajících lidských práv pro účely ochrany životního prostředí, je proto takový způsob jejich interpretace ve vztahu k životnímu prostředí, který reaguje na současnou naléhavost environmentálních problémů. Hovoří se též o reinterpretaci, rozšíření či ozelenění (*greening*) stávajících lidských práv, případně o uznání jejich environmentálních komponent.¹⁰ Uznání environmentálního rozměru určitých existujících lidských práv znamená akceptování předpokladu, že dané právo může být porušeno v přímé souvislosti se závažným poškozením životního prostředí. Takové porušení bylo již konstatováno řadou soudních rozhodnutí na mezinárodní i regionální úrovni, ať již šlo o právo na život, právo na zdraví, právo na respektování soukromého a rodinného života, právo na užívání vlastnictví, práva původních obyvatel a další.¹¹

Možnosti, které skýtá environmentální interpretace tradičních lidských práv, ukazuje dobře rozhodovací praxe Evropského soudu pro lidská práva.¹² Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod z r. 1950¹³ neobsahuje žádnou zmínku o ochraně životního prostředí. Nejenže nezakotvuje lidské právo na životní prostředí, ale ochranu životního prostředí výslovně nezmiňuje ani v žádném ustanovení limitujícím rozsah chráněných práv jako legitimní důvod pro jejich omezení. Pro dobu vzniku Evropské úmluvy je tento fakt pochopitelný, avšak v současné době je již vnímán jako deficit, který je třeba řešit. Necháme-li prozatím stranou snahy o doplnění tohoto práva do Evropské úmluvy, spočívá částečné řešení právě ve způsobu interpretace výslovně zakotvených práv. Existence celé řady rozhodnutí Evropského soudu ve věcech týkajících se ochrany životního prostředí je důkazem jeho vůle zacházet s textem úmluvy starší než 50 let flexibilně, tak, aby reagovala i na problémy, na které nebylo v jejím původním znění pamatováno.¹⁴ Tento způsob výkladu Evropské úmluvy je označován jako *evolutivní a extenzivní*. Evropská úmluva je interpretována jako „živoucí nástroj“ a musí být vždy vykládána ve světle současných podmínek.¹⁵

Evolutivní způsob výkladu je umožněn „neohraničeným“ (*open-ended*) vyjadřovacím jazykem Evropské úmluvy, který dává Evropskému soudu prostor pro široké uvážení a pro užití rozšiřujícího výkladu, jenž přesahuje doslovné znění ustanovení jednotlivých článků. Extenzivním výkladem Evropské úmluvy tak dochází k rozšiřo-

¹⁰ Srov. např. BOYLE, A.: The Role of International Human Rights Law in the Protection of the Environment. In Boyle, A. E. – Anderson, M. R. (Eds.): *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, Oxford: Clarendon Press, 1996, s. 44 (dále citováno jako The Role of International Human Rights Law). Dále srov. SHELTON, D.: Human Rights, Environmental Rights, s. 117.

¹¹ COLLINS, L.: *op. cit.*, s. 129. Podobně ATAPPATU, S.: *op. cit.*, s. 102n.

¹² Blíže viz MÜLLEROVÁ, H.: Role Evropského soudu pro lidská práva v ochraně životního prostředí. In Šturma, P. – Tomášek, M. et al.: *Nové jevy v právu na počátku 21. století. III. Proměny veřejného práva*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2009, s. 92–104.

¹³ 213 U.N.T.S. 222 (1950). ČSFR podepsala Evropskou úmluvu v r. 1991; publikována byla pod č. 209/1992 Sb.

¹⁴ ŠTURMA, P. – DAMOHORSKÝ, M.: *Mezinárodní právo životního prostředí*, I. část. Praha: IFEC, 2008, s. 52.

¹⁵ REPÍK, B.: Chrání Evropská úmluva o lidských právech právo na životní prostředí? *Bulletin advokacie* 7–8/2005 (I. část) a 9/2005 (II. část), s. 21.

vání rozsahu chráněných práv, včetně docílení ochrany určitých komponent práva na příznivé životní prostředí.¹⁶

Podstatou ochrany environmentálních práv prostřednictvím Evropské úmluvy je jejich *nepřímá* ochrana prostřednictvím ochrany práv Evropskou úmluvou garantovaných: nejčastěji práva na život podle čl. 2 Evropské úmluvy, práva na respektování soukromého a rodinného života podle čl. 8 a práva na pokojné užívání vlastnictví podle čl. 1 Dodatkového protokolu č. 1, pokud dojde zásahem do životního prostředí k jejich porušení. Jde tedy zároveň o ochranu *limitovanou* právě porušením některého z uvedených práv. Pro ochranu některých částí životního prostředí je cesta nové interpretace základních lidských práv (bez zakotvení samotného práva na životní prostředí) přínosná a vlastně překvapivě účinná. Jejím zásadním nedostatkem však je, že zůstává zřejmě nezměnitelně omezena limitem konkrétního dopadu poškození životního prostředí na osoby (na život a zdraví, soukromý život či vlastnictví) a proto ji nelze použít pro ochranu těch částí životního prostředí, jejichž hodnota nemá přímou vazbu na život člověka (typicky například pro ochranu rostlinných a živočišných druhů).¹⁷

Otázka environmentální interpretace tradičních lidských práv se může v budoucnosti stát aktuální též pro Soudní dvůr Evropské Unie. Její katalog lidských práv, Charta základních práv Evropské unie (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*)¹⁸ obsahuje sice v článku 37 základy ochrany životního prostředí,¹⁹ ale subjektivní právo obyvatel Unie na zdravé životní prostředí z jeho znění dovodit nelze – jde spíše o vyjádření politického cíle a společného zájmu členů Evropské unie či výkladovou směrnicí. Charta předkládá v čl. 37 pouze objektivní principy ochrany životního prostředí, nikoli subjektivní práva jednotlivců nebo skupin. Aby mohl tento článek zakládat subjektivní právo, musel by být jednak zařazen v té části Charty, která zakotvuje individuální práva, a jednak by jeho znění muselo být adresné a natolik precizní a jasné, aby mohla být norma přímo aplikovatelná a právně vymahatelná.²⁰ Katalog lidských práv Evropské unie tedy žádné lidské právo na životní prostředí výslovně nezakotvuje. Změnu v tom by mohla přinést právě rozhodovací praxe Soudního dvora EU, který po změnách zavedených Lisabonskou smlouvou má již k rozhodování o ní jurisdikci, pokud by se přiklonil k environmentálně rozšiřujícímu výkladu práv zakotvených v Chartě.

V případě přistoupení Unie k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod by totiž environmentálně příznivá interpretace jejich ustanovení (zejména

¹⁶ ACEVEDO, M. T.: The Intersection of Human Rights and Environmental Protection in the European Court of Human Rights. *New York University Environmental Law Journal* 8/2000, s. 446–7.

¹⁷ Asi nejvýmluvněji to lze dokumentovat rozhodnutím *Kyrtatos v. Řecko*, 40 Eur. Ct. H. R. 16, 399 (2003), § 53, kde Evropský soud konstatoval, že „nemůže akceptovat, že zásah do podmínek života zvířat v mokrém prostředí zakládá porušení práva na soukromý a rodinný život stěžovatelů“.

¹⁸ Dostupné ze stránek <www.europa.eu>.

¹⁹ „Vysoká úroveň ochrany životního prostředí a zlepšování kvality životního prostředí musí být integrovány do politik Unie a zajištěny v souladu s principem udržitelného rozvoje.“

²⁰ Tento převažující názor viz např. HECTORS, K.: The Chartering of Environmental Protection: Exploring the Boundaries of Environmental Protection as Human Right. *European Energy and Environmental Law Review*, červen 2008, s. 172. Existují i názory jiné, např. L. Collinsová se domnívá, že článek 37 Charty právo na životní prostředí implikuje jako komplementární ke zde formulované povinnosti, a vyvozuje to ze zařazení tohoto článku do Charty základních „práv“ a svobod. Srov. COLLINS, L.: *op. cit.*, s. 143.

čl. 8) Evropským soudem mohla působit pozitivně i v oblasti unijního práva. Soudní dvůr EU by teoreticky mohl začít přistupovat k právům Charty podobně, jako Evropský soud přistupuje k Evropské úmluvě a uznat, že právo Charty je porušeno, pokud Společenství nepřijme dostatečná ochranná opatření v případech vážných poškození životního prostředí. Evropské unijní právo zatím obrátilo svou pozornost – spíše než k hmotnému právu na příznivé životní prostředí – k procesním environmentálním právům zakotveným Aarhuskou úmluvou, která implementovalo větším počtem aktů sekundární legislativy. Role environmentálních procesních práv je ovšem v současné době v rámci evropského práva tak silná, že jejich uplatňování může sehrát pozitivní úlohu i při dosahování cílů zamýšlených zakotvením práva hmotného.

2. ZAKOTVENÍ SAMOSTATNÉHO PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

S různými podobami formulací lidského práva na životní prostředí se můžeme setkat v řadě nástrojů mezinárodního práva přijatých od 70. let 20. stol. Především jde o nástroje doporučující povahy (deklarace, rezoluce, doporučení, návrhy, zprávy ad.). Ze závazných forem lze uvést pouze dvě úmluvy regionálního charakteru, které zakotvují právo na životní prostředí:

1. Článek 24 Africké Charty o lidských právech a právech národů z r. 1981²¹ uvádí, že „všechny národy mají právo na obecně uspokojivé životní prostředí, příznivé pro jejich rozvoj“.²² Africká Charta, která je v platnosti od r. 1986 a má přes 50 smluvních stran, se tak stala prvním mezinárodním (byť regionálním) závazným nástrojem zakotvujícím právo na životní prostředí. Charta svěřuje toto právo národům, nikoli jednotlivcům; jde tedy o právo kolektivní. Vzhledem k obrovským ekonomickým a sociálním problémům v Africe lze bohužel očekávat, že naplňování tohoto práva zůstane v pozadí; nicméně přesto již k němu existuje judikatura, např. tzv. případ *Ogoni*.²³

2. Dodatkový protokol k Americké úmluvě o lidských právech v oblasti hospodářských, sociálních a kulturních práv (tzv. San Salvadorský protokol)²⁴ uznává právo na zdravé životní prostředí v článku 11: „1. Každý má právo žít ve zdravém životním prostředí a mít přístup k základním veřejným službám. 2. Členské státy budou podporovat ochranu životního prostředí, péči o ně a jeho zlepšování“.²⁵ Tento protokol je v platnosti od r. 1999 a má 13 členů. V tomto případě je doba od přijetí protokolu relativně krátká; v pramenech ani nebyly nalezeny zmínky o využívání tohoto ustanovení, pravděpodobně z důvodu, že není přímo dovolatelné.²⁶

²¹ Africká (Banjalská) Charta o lidských právech a právech národů z 27. června 1981, Doc. OAU/CAB/LEG/67/3/Rev. 5, 21 ILM 59 (1982).

²² „All peoples shall have the right to a general satisfactory environment favourable to their development“.

²³ Blíže viz ANTON, D. – SHELTON, D.: *Environmental Protection and Human Rights*, Cambridge University Press, 1. vyd. 2011, s. 519.

²⁴ Americká úmluva o lidských právech z 22. listopadu 1969, O.A.S.T.S. No. 36, 1144 U.N.T.S. 123 (1969), 9 I.L.M. 673.

²⁵ „1. Everyone shall have the right to live in a healthy environment and to have access to basic public services. 2. The States Parties shall promote the protection, preservation and improvement of the environment.“

²⁶ ANTON, D. – SHELTON, D.: *op. cit.*, s. 519.

V rámci výčtu *hard law* dokumentů mezinárodního práva, které se dotýkají hmotného lidského práva na životní prostředí, je pro úplnost ještě třeba uvést Aarhuskou úmluvu, která jako taková je zacílena na úpravu procesních environmentálních práv. Tato úmluva totiž právo na životní prostředí zmiňuje, ale v tom, zda je zakotvuje (zakládá), není shoda, i když převažuje názor, že Aarhuská úmluva hmotné právo na životní prostředí nezakládá.²⁷ A konečně je třeba citovat ustanovení článku 24 Úmluvy o právech dítěte²⁸, které požaduje po smluvních státech, aby uznaly právo každého dítěte na nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví a jako prostředek pro implementaci tohoto práva aby vzaly v úvahu „*nebezpečí a rizika environmentálního znečištění*“. Toto ustanovení tak podtrhuje roli kvality životního prostředí v naplňování ostatních lidských práv, jako je právo na zdraví.

Z uvedeného je zřejmé, že v rovině mezinárodního *hard law* lze o univerzálních garancích lidského práva na zdravé životní prostředí hovořit jen stěží – prve uvedené úmluvy mají pouze regionální dopad a efekty praktické aplikace jejich příslušných ustanovení je minimálně sporná, pokud k ní vůbec dochází. Proto v následujícím bude pozornost obrácena k mezinárodním dokumentům *soft law*, a to nejprve k jejich historickému přehledu, a poté budou blíže popsány ty z aktuálních, k nimž se váží naděje, že by v rámci vývoje mezinárodního práva mohly plnit funkci předstupně závazného ustanovení některé mezinárodní smlouvy.

2.1 HISTORICKÝ VÝVOJ PRÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ A JEHO VÝSLEDKY: EXISTUJE PRÁVO NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ?

Idea spojení kvality životního prostředí se základními lidskými právy se poprvé objevila na mezinárodní scéně v Principu 1 Stockholmské deklarace²⁹: „*Člověk má základní právo na svobodu, rovnost a přiměřené podmínky života, v životním prostředí takové kvality, která umožňuje život v důstojnosti a blahobytu, a nese s plnou vážností odpovědnost za ochranu a zlepšování životního prostředí pro současné a budoucí generace*“.³⁰ Zakládá ale tato formulace lidské právo na životní prostředí? Přestože přípravný výbor při tvorbě textu deklarace prohlásil, že její návrh se zakládá na uznání práva jednotlivce na adekvátní životní prostředí, většina pozdějších komentátorů uvádí, že Stockholmská deklarace pouze založila spojnici mezi životním prostředím a existujícími lidskými právy, nikoliv však právo člověka na životní prostředí určité kvality.³¹ Ačkoliv se v průběhu tvorby textu Deklarace objevily různé návrhy

²⁷ K tomu například srov. PEDERSEN, O. W.: *op. cit.*, s. 100, ULVSBÄCK, A.: *op. cit.*, s. 72. Opačný názor viz ATAPATTU, S.: *op. cit.*, s. 90, 93–94 a 96.

²⁸ GA Res. 44/25, U.N.Doc A/RES/44/25 z 20. listopadu 1989.

²⁹ Cit. 8.

³⁰ „*Man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being and he bears a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations.*“

³¹ Například podle S. Atapattuové formulace Principu 1 znamená uznání základního lidského práva na svobodu, rovnost a adekvátní životní podmínky, ale nikoli práva na zdravé životní prostředí jako takové, což vyplývá z užití pojmu „*man*“ namísto „*person*“, jak je běžné při formulování lidských práv v mezinárodních úmluvách. ATAPATTU, S.: *op. cit.*, s. 74–75. Podobně komentuje znění Principu 1 Stockholmské deklarace také A. BOYLE, A Reassessment, s. 473. Naopak například L. Collinsová dovozuje, že Stockholmská deklarace právo na zdravé životní prostředí zakládá. Srov. COLLINS, L.: *op. cit.*, s. 131.

znění jejího Principu 1, včetně znění formulujícího vztah kvality životního prostředí a lidských práv poněkud určitějším způsobem, výsledná podoba tohoto Principu byla kompromisem.³²

Převést principy ze Stockholmské deklarace do formy mezinárodního práva bylo cílem skupiny expertů Mezinárodní unie pro ochranu přírody (IUCN) při tvorbě znění Světové charty přírody. Ani tento dokument přijatý ve formě rezoluce Valného shromáždění OSN v r. 1982³³ ve své výsledné podobě základní lidské právo na příznivé životní prostředí neobsahuje, nicméně v jednom směru je unikátní – jeho východiskem je ekocentrický, nikoli antropocentrický postoj. Hned v Preambuli hlásá, že „*lidstvo je součástí přírody a civilizace má své kořeny v přírodě*“³⁴, ve vlastním textu pak potvrzuje právo každé formy života být respektována bez ohledu na její hodnotu pro člověka.³⁵ Většina ostatních instrumentů, které propojují problematiku ochrany životního prostředí a lidských práv, totiž zakotvuje pouze požadavky ochrany životního prostředí pro potřebu člověka, nikoli pro zachování hodnot životního prostředí jako takových.

Zpráva tzv. Komise Brundtlandové³⁶ nazvaná *Our Common Future*³⁷ z r. 1987 je dokumentem, který kromě toho, že poprvé formuloval princip trvale udržitelného rozvoje, vyjadřuje také právo každého člověka na příznivé životní prostředí: „*každá lidská bytost má základní právo na životní prostředí vhodné pro její zdraví a pohodu*“³⁸. Tato formulace je skutečně psána jazykem lidských práv, ale je poměrně vágní.

Podobně Haagská deklarace o životním prostředí z r. 1989³⁹ zakotvuje právo „*žít v důstojnosti ve funkčním životním prostředí*“⁴⁰ a jemu odpovídající povinnost společenství národů činit vše, co lze činit pro ochranu kvality životního prostředí.

Hned v následujícím roce přijalo Generální shromáždění OSN rezoluci 45/94⁴¹, v níž uznává, že „*každý jednotlivec je oprávněn žít v životním prostředí vhodném pro jeho zdraví a pohodu*“⁴², a vyzvalo všechny členské státy, mezinárodní i nevládní organizace k tomu, aby vyvíjely větší úsilí k dosažení lepšího a zdravějšího životního

³² Je zajímavé, že při přípravě Stockholmské deklarace to byly Spojené státy, kdo se snažil prosadit skutečně jednoznačné zakotvení práva každého člověka na zdravé životní prostředí. Jejich návrh zněl: „*Every human being has a right to a healthful and safe environment, including air, water and earth, and to food and other material necessities, all of which should be sufficiently free of contamination and other elements which detract from the health or well-being of man.*“ Účastníci konference však nakonec dali přednost nepřímé formulaci Principu 1. Ale při přípravě deklarace z Ria o 20 let později tomu bylo naopak, Spojené státy tvrdě oponovaly zakotvení práva na životní prostředí do Deklarace z Ria. Viz SHELTON, D.: What Happened in Rio to Human Rights? 3 *Y.B. Int'l. Envtl.L.* 75, 76–77 (1992), cit. podle ATAPATTU, S.: *op. cit.*, s. 74–75.

³³ UN GA Res. 37/7, UN Doc. A/37/51 (1982). Dostupné na <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm> [cit. 27. března 2012].

³⁴ „*Mankind is a part of nature and civilization is rooted in nature.*“

³⁵ Zejm. Obecné principy, čl. 1–5.

³⁶ Světová Komise pro životní prostředí a rozvoj (WCED) byla založena OSN jako její nezávislá komise, s úkolem kriticky prozkoumat problémy vztahu mezi životním prostředím a rozvojem a formulovat realistické návrhy k jejich řešení. Její předsedkyní byla jmenována bývalá norská premiérka Gro Harlem Brundtlandová.

³⁷ I.U.N.Doc.A/42/427 (1987). Přílohu zprávy tvoří formulace tzv. Principů udržitelného rozvoje. Dostupné na <http://www.un-documents.net/ocf-a1.htm> [cit. 27. března 2012].

³⁸ „*All human beings have the fundamental right to an environment adequate for their health and well-being.*“

³⁹ Haagská deklarace o životním prostředí z 11. března 1989, 28 I.L.M. 1308.

⁴⁰ „*Right to live in dignity in a viable environment.*“

⁴¹ Rezoluce Valného shromáždění OSN „*Je třeba zajistit zdravé životní prostředí pro pohodu jednotlivců*“, UN Doc. A/RES/45/94 (1990).

⁴² „*All individuals are entitled to live in an environment adequate for their health and well-being.*“

prostředí. Komentáře v odborné literatuře nicméně poukazují na použití pojmu „*entitled*“ namísto „*have the right to*“, které snižuje hodnotu tohoto způsobu zakotvení, a vyvozují z toho, že tuto rezoluci nelze interpretovat jako zakotvující lidské právo na životní prostředí.⁴³

Jestliže počátečním impulsem pro diskusi o formulování nového lidského práva na zdravé životní prostředí byla Stockholmská konference, velké naděje do jeho zakotvení na mezinárodní úrovni byly vkládány o 20 let později do výsledků Konference o životním prostředí a rozvoji pořádané opět pod záštitou OSN, tentokrát v Rio de Janeiro. Účastníci této největší konference v dějinách OSN, nazývané též Summit Země, schválili tzv. Deklaraci z Ria⁴⁴, ta však tyto naděje nenaplnila. V Principu 1 pouze konstatuje, že „*Lidské bytosti jsou středem zájmu na udržitelném rozvoji. Jsou oprávněny žít zdravý a produktivní život v harmonii s přírodou.*“⁴⁵

Je zřejmé, že oprávnění (*entitlement*) k životu v souladu s přírodou nelze považovat za vyjádření práva (*right*) člověka na zdravé životní prostředí. Původní znění návrhu, které vycházelo z formulace Principu 1 Stockholmské deklarace, nenašlo dostatečnou podporu účastnických států.⁴⁶ Někteří autoři to interpretují jako odklon od dosavadní linie potvrzování existence tohoto práva a jako oslabení důrazu na ně.⁴⁷ Formulace Principu 1 Deklarace z Ria byla také kritizována pro svůj vyhraněně antropocentrický přístup.⁴⁸ Výsledek konference ale odpovídal tehdejšími mezinárodními konstelacím: různé státy přijely na konferenci s různými cíli – rozvinuté země chtěly preferovat aspekt ochrany životního prostředí a přesvědčit rozvojové státy k účasti a spolupráci, rozvojové země naopak preferovaly aspekt (ekonomického) rozvoje a zájem podílet se na ochraně globálního životního prostředí měly mnohem menší. Proto je výsledná formulace Principu 1 neurčitou směsí obojího a také proto se značná pozornost soustředila na formulování tehdy velmi aktuálního principu společné, ale rozdílné odpovědnosti v čl. 7 Deklarace.

Rozdílné preference rozvinutých a rozvojových států se konečně promítly též do formulování Principu 3 a Principu 4 Deklarace z Ria, které jsou věnovány právu na rozvoj a principu udržitelného rozvoje. Podle Principu 3 musí být právo na rozvoj uplatňováno tak, aby byly spravedlivě naplňovány potřeby rozvoje i ochrany životního prostředí současných i budoucích generací, a podle Principu 4, k zajištění udržitelného rozvoje musí ochrana životního prostředí tvořit integrální součást procesů rozvoje a nesmí být od nich oddělována. V těchto ustanoveních jde tedy zjevně o snahu sladit zájem na ekonomickém rozvoji se zájmem na ochraně životního prostředí, a to pomocí konceptu udržitelného rozvoje.

K tomu je užitečné doplnit, že koncept práva na rozvoj byl poprvé formulován (a bylo to zcela jistě na základě iniciativy rozvojových zemí) Deklarací OSN o právu

⁴³ Srov. COLLINS, L.: *op. cit.*, s. 132; ATAPATTU, S.: *op. cit.*, s. 77–78.

⁴⁴ UN Doc. A/CONF.151/5/Rev.1 (1992), 31 I.L.M. 874 (1992).

⁴⁵ „*Human beings are at the centre of concerns for sustainable development. They are entitled to a healthy and productive life in harmony with nature.*“

⁴⁶ Původní znění bylo: „*all human beings have the fundamental right to an environment adequate for their health and well-being.*“ Viz k tomu též poznámku pod čarou č. 33.

⁴⁷ Např. ACEVEDO, M. T.: *op. cit.*, s. 437 a 451; BOYLE, A.: *The Role of International Human Rights Law*, s. 43.

⁴⁸ ATAPATTU, S.: *op. cit.*, s. 78.

na rozvoj v r. 1986⁴⁹, která zakotvila, že právo na rozvoj je nezcizitelné lidské právo, prostřednictvím něhož jsou každá lidská bytost a každý národ oprávněny účastnit se ekonomického, sociálního, kulturního a politického rozvoje, v němž mohou být usku- tečňována všechna lidská práva a základní svobody, k tomuto rozvoji přispívat a vyu- žívat ho. Tato deklarace neobsahuje definici práva na rozvoj ani blíže nespecifikuje pojmy a limity zamýšleného ekonomického, sociálního, kulturního a politického roz- voje. Ještě zajímavější ale je, že na žádném místě neobsahuje ani jedinou zmínku o zájmu na ochraně životního prostředí. Naopak, podle Deklarace jsou státy zavázány eliminovat překážky rozvoje, a environmentální regulace právě takovou překážkou je! Nicméně i tak je jednoznačné, že právo na rozvoj nelze v žádném případě vykládat jako neomezené. Ani jednotlivci ani státy nemohou mít právo na neomezený rozvoj jakýmkoli způsobem. Přejemnějším je toto lidské právo (pokud tedy skutečně existuje, o čemž mnozí komentátoři pochybují, argumentující, že rozvoj nemůže být předmě- tem práva), omezeno jinými základními právy a může být vykonáváno pouze v rámci stávajícího mezinárodního práva, jehož je ochrana životního prostředí důležitou sou- částí. Jinými slovy, pokud se má uplatňovat právo na rozvoj, může se tak dít jedině v souladu s požadavky na ochranu životního prostředí. A zde se jeví jako optimální řešení tohoto konfliktu koncept udržitelného rozvoje, resp. formulace práva na udrži- telný rozvoj, právě tak, jak se podařilo vtělit jej do znění Deklarace z Ria.

Je možno shrnout, že ambice a cíle iniciátorů z r. 1972 vytvořit spojnici mezi lid- skými právy a ochranou životního prostředí v podobě individuálního práva na životní prostředí nebyly v Riu vyslyšeny a linie směrem k zakotvení hmotného práva na životní prostředí byla v r. 1992 přerušena; o Riu se proto hovoří v pojmech jako neúspěch či zklamání.⁵⁰

Jako výrazný, nicméně poněkud sporný počín pro vývoj práva na životní prostředí se hodnotí zpráva Speciální zpravodajky OSN o lidských právech a životním prostředí Fatmy Z. Ksentini z let 1990–1994. F. Ksentini podala Subkomisi OSN pro prevenci diskriminace a ochranu menšin v tomto období celkem 4 zprávy. Ve své závěrečné zprávě⁵¹ z r. 1994 paní Ksentini dokládá, že:

- existuje reciproční vztah mezi ochranou lidských práv a ochranou životního pro- středí,
- závažné škody na životním prostředí mohou způsobovat porušení existujících lid- ských práv, a
- uznání a implementace procesních environmentálních práv je stěžejní jak pro lid- ská práva, tak pro ochranu životního prostředí.

Závěrečná zpráva dále uvádí, že na národní, regionální i mezinárodní úrovni již byly zaznamenány signály uznání hmotného práva na životní prostředí a že další rozvoj a pro- sazování tohoto práva přinese uvedení všeobecně uznaných cílů rozvoje a ochrany život- ního prostředí do souladu. Zpráva Speciální zpravodajky předpokládala totiž budoucí rychlé utvrzení pozice nového lidského práva na životní prostředí, které považovala

⁴⁹ Rezoluce Valného shromáždění č. 41/128, UN Doc. A/RES/41/128 (1987).

⁵⁰ Např. BOYLE, A.: *The Role of International Human Rights Law*, s. 43. SHELTON, D.: *What Happened in Rio to Human Rights? 3 Y.B. Int'l. Envtl.L. 75, 76–77 (1992)*, cit. podle ATAPATTU, S.: *op. cit.*, s. 74–75.

⁵¹ Závěrečná zpráva „Lidská práva a životní prostředí“, UN ESCOR, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1994/9.

za již existující v rámci mezinárodního práva. Závěry zprávy ohledně existence práva na životní prostředí v mezinárodním právu byly zhusta kritizovány: zpráva sice správně uváděla, že právo na životní prostředí se vyvíjí, ale zabývala se více úvahami *de lege ferenda* než analýzou stavu *de lege lata* a tím nerefletovala správně tehdejší stav věcí.⁵²

Ke zprávě byl připojen Návrh Deklarace principů pro lidská práva a životní prostředí, jehož princip 2 věta první zní: „Každá osoba má právo na bezpečné, zdravé a ekologicky vyvážené životní prostředí“⁵³ a princip 5 pak „Každá osoba má právo na to, aby životní prostředí nebylo znečišťováno nebo ničeno a aby nebyly prováděny činnosti, které výrazně zhoršují životní prostředí, ohrožují život, zdraví, možnost obživy, blaho nebo udržitelný rozvoj, a to bez ohledu na státní hranice.“⁵⁴ Tento návrh dává tedy v hmotněprávním aspektu do souvislosti environmentální práva s existujícími souvisejícími právy – právem na zdraví, právem na výživu, právem na bezpečné a zdravé pracovní podmínky a právem na přiměřené bydlení. Tento návrh deklarace nebyl nikdy žádným mezinárodním orgánem přijat, ale jeho obsah se stal podkladem pro další aktivity na tomto poli, např. pro návrh Paktu IUCN, jak bude uvedeno níže.

Dalším počinem při formulování environmentálních práv je tzv. Bizkajská deklarace o právu na životní prostředí (*Bizkaia Declaration*)⁵⁵ z r. 1999 jako výstup mezinárodního semináře expertů o právu na životní prostředí konaného pod záštitou UNESCO a Vysokého komisaře OSN pro lidská práva. V článku 1 této deklarace se stanoví, že „každý má právo samostatně nebo spolu s jinými užívat zdravé, ekologicky vyvážené životní prostředí“.

Z novějších nástrojů *soft law* je možno uvést Deklaraci OSN o právech původních národů z r. 2007⁵⁶. Článek 29 této Deklarace přiznává původním národům právo na zachování a ochranu jejich životního prostředí a produkčních funkcí jejich území nebo oblastí a zdrojů. Členské státy mají zabezpečit toto právo zavedením implementačních programů a programů pomoci pro původní národy za účelem zajištění ochrany jejich životního prostředí.

Konečně, v r. 2009 byla přijata tzv. Teheránská deklarace o lidských právech a životním prostředí⁵⁷, jakožto závěrečný dokument mezinárodní konference o lidských právech a životním prostředí konané pod záštitou UNESCO v květnu 2009 v iránském Teheránu.⁵⁸ Deklarace se obrací na účastnické státy konference, kterými byly zejména státy středního východu a západní Asie, mj. apeluje na to, aby přijaly všechny relevantní environmentální úmluvy, na prvním místě Aarhuskou úmluvu. Ohledně samotného práva na životní prostředí však nemá ambici promítnout je do nějaké podoby meziná-

⁵² BOYLE, A.: *op. cit.*, The Role of International Human Rights Law, s. 50. PEDERSEN, O.W.: *op. cit.*, s. 79. ATAPATTU, S.: *op. cit.*, s. 80–82.

⁵³ „All persons have the right to a secure, healthy and ecologically sound environment.“

⁵⁴ „All persons have the right to freedom from pollution, environmental degradation and activities that adversely affect the environment, threaten life, health, livelihood, well-being or sustainable development within, across or outside national boundaries.“

⁵⁵ Bizkajská deklarace o právu na životní prostředí, UNESCO, Doc. 30C/INF.11 (1999).

⁵⁶ GA Res. 61/295, 29, UN Doc A/RES/61/295 (Oct. 2, 2007).

⁵⁷ Tehran Declaration on Human Rights and the Environment ze dne 14. května 2009. Dostupné např. na <<http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=1&fid=6900656&jid=JCP&volumeId=16&issueId=04&aid=6900648>> [cit. 27. března 2012].

⁵⁸ Blíže viz BLAKE, J. – BOER, B.: Human Rights, the Environment and the Tehran Declaration. *Environmental Policy and Law*, 39/6 (2009), s. 302–307.

rodně uznaného práva, pouze vyzývá státy, aby na národní úrovni ústavní a zákonné přijaly a prosazovaly specifická ustanovení vztahující se k právu na čisté a zdravé životní prostředí jako základnímu aspektu dosahování lidských práv.⁵⁹

Uvedená škála formulací práva na životní prostředí v doporučujících mezinárodních dokumentech je výsledkem jednání či expertních prací různorodých fór a komisí, což se také odráží v jejich obsahu. Zejména se vymykají výsledky odborných zpráv, které spíše než že by zachycovaly status quo, formulují ideální představy svých tvůrců, které se mohou více či méně vzdalovat od toho, co je k zakotvení v současných podmínkách mezinárodního společenství reálné. Na druhou stranu deklarace, které vznikly z jednání zástupců států, se přímému vyjádření subjektivního práva spíše vyhýbají, jsou formulovány velmi opatrně nebo neurčitě. Z přehledu uvedených podob či představ zakotvení nelze ani přes relativně dlouhé sledované období v podstatě 40 let dovést nějakou jednoznačnou linii či postupné kroky v jednom směru, které by snad měly šanci vyústit do závazné podoby lidského práva, spíše naopak. Jednotlivá prohlášení padající ad hoc z různých stran o tom, že lidé by měli mít právo žít v čistém životním prostředí, zjevně nejsou dostatečným hybatelem pro státy k tomu, aby se k takovému ideálu závazně přihlásily, byť jinak potřebu zastavení degradace životního prostředí a princip udržitelného rozvoje ve své rétorice skloňují ve všech pádech.

Velmi různorodě hodnotí stav a vývoj zakotvení práva na příznivé životní prostředí v mezinárodním právu rovněž literatura. Ve světle uvedeného přehledu dosavadních podob zakotvení práva na životní prostředí se mi zdá zajímavé, že na otázku, zda v mezinárodním právu takové lidské právo existuje, resp. zda již existuje, podávají jednotliví komentátoři odpovědi různé a vzájemně protichůdné. Dosavadní debatu ohledně tohoto tématu lze shrnout jednak z pohledu rozlišení právně-filosofického zdroje lidských práv (pohled přirozenoprávní vs. pozitivistický), a jednak z pohledu rozlišení pramenů mezinárodního práva.

Budeme-li k lidským právům přistupovat z pohledu přirozenoprávního, budou argumenty pro a proti existenci práva na příznivé životní prostředí zcela jiného druhu než v případě pohledu pozitivistického. Podle přirozenoprávní nauky vzniká lidské právo na příznivé životní prostředí (a na jeho ochranu) při splnění určitých hmotněprávních podmínek, bez ohledu na to, zda je právem kodifikováno. K těmto podmínkám náleží na prvním místě taková závažnost poškození životního prostředí, která již začíná bezprostředně ohrožovat existenci lidstva a globálního ekosystému, a na místě druhém dostatečná připravenost mezinárodně-právních, sociálních, ústavních a dalších podstatných podmínek pro realizaci tohoto práva.⁶⁰ Osobně se domnívám, že zatímco podmínky prve uvedené jsou zcela jistě naplněny, o splnění podmínek druhého typu mohou být pochybnosti. Podstatné ale je, i pro právo odůvodněné z pozice přirozených práv, zda je jako takové uplatňováno, nalézáno – chráněno soudy. O tom nelze v případě práva na životní prostředí hovořit, snad s výjimkou environmentálních komponent tradičních lidských práv, jak je nalézá například Evropský soud pro lidská práva⁶¹. Koneckonců žádné insti-

⁵⁹ Bod 2 Deklarace.

⁶⁰ BLAHOŽ, J.: Základní lidské a občanské právo na zdravé životní prostředí: srovnávací pohled. *Právník* 12/2002, s. 1255.

⁶¹ I ty však mohou být považovány za důkaz „nepřímé garance“ a uznání práva na životní prostředí jako základního lidského práva v Evropě. Srov. BLAHOŽ, J.: *op. cit.*, s. 1256–1257.

tucionální zajištění práva na životní prostředí na mezinárodní úrovni neexistuje, což samo o sobě hovoří proti existenci tohoto lidského práva – nebyl dosud ustaven žádný mezinárodní soud pro životní prostředí, přestože snahy o jeho vybudování jsou již dlouholeté.⁶²

Z pohledu právního pozitivismu musí být prvotním východiskem pro úvahy o existenci či neexistenci práva na životní prostředí rozbor projevů jeho uznání v jednotlivých sférách práva, jelikož rozhodujícím argumentem pro existenci určitého práva je, zda je toto právo garantováno – uznáno v některé ze závazných forem mezinárodního práva. Ovšem z bohaté akademické debaty probíhající ohledně mezinárodního statusu práva na životní prostředí je patrné, že závěry činěné z přehledu instrumentů mezinárodní, regionální i národní úrovně výslovně uznávajících v nějaké podobě lidské právo na životní prostředí mohou být zcela různé.⁶³ Je třeba vzít v úvahu čl. 38 odst. 1 Statutu Mezinárodního soudního dvora (ICJ), který vyjmenovává prameny mezinárodního práva: jsou to 1. mezinárodní úmluvy (tedy normy výslovně uznané smluvními stranami), 2. mezinárodní obyčej jako důkaz všeobecné praxe uznané za právo, 3. principy mezinárodního práva uznané civilizovanými národy a 4. soudní rozhodnutí a právní názory význačných odborníků jako podpůrné prameny. Pokud se omezíme v úvahách pouze na mezinárodní úmluvy jako klasický zdroj norem mezinárodního práva, nemůžeme dojít k jinému závěru, než že lidské právo na životní prostředí v mezinárodním právu (zatím) neexistuje. Někteří autoři ovšem předkládají takovou myšlenkovou konstrukci, že právo na životní prostředí se z různých důvodů stalo mezinárodním obyčejem, případně uznaným principem mezinárodního práva, a z toho dovozují existenci tohoto práva v mezinárodním právu.

Na základě výše uvedeného lze v rámci debaty o existenci práva na životní prostředí v mezinárodním právu rozlišit zhruba tři různé postoje: podle zastánců přirozeno-právního přístupu toto právo existuje, protože (resp. jestliže) jsou splněny hmotněprávní podmínky jeho vzniku; podle pozitivistů jedné skupiny toto právo neexistuje, protože není v mezinárodním právu (vyjma regionálních nástrojů omezeného významu) závazně zakotveno; a pozitivisté druhé skupiny se usilovně snaží dokázat jeho existenci alespoň pomocí argumentů, proč se toto právo stalo ne-li součástí mezinárodní úmluvy, pak alespoň jiným typem pramene mezinárodního práva. Záleží tedy na úhlu pohledu, neboť z týchž východisek lze, jak je vidět z četné literatury, vyvodit kupodivu různé závěry.⁶⁴

⁶² Viz např. REHBINDER, E.; LOPERENA, D.: Legal Protection of Environmental Rights: The Role and Experience of the International Court of Environmental Arbitration and Conciliation. *Environmental Policy and Law* 31/6 (2001).

⁶³ Pro ilustraci lze použít i samotný titul článku L. E. RODRIGUEZE-RIVERY „Is the Human Right to Environment Recognized under International Law? It Depends on the Source“ v *12 Colo. J. Intl. Envtl. L. and Policy* 1, cit. podle ANTON, D. – SHELTON, D.: *op. cit.*, s. 141–144.

⁶⁴ Například L. Collinsová se domnívá, že právo na životní prostředí se stalo pravidlem mezinárodního obyčejového práva, a to z celé řady důvodů, které uvádí – například z důvodů jeho několikerého opakování zakotvení v důležitých instrumentech soft law (v rámci jejichž přijímání bylo odsouhlaseno naprostou většinou členských států), stále hojnějších legislativních aktivit k ochraně životního prostředí na všech úrovních práva nebo značného množství národních ústav, které toto právo zakotvují, a pro potvrzení svých závěrů poukazuje i na taková fakta, jako jsou opakované snahy o doplnění Evropské úmluvy o právo na životní prostředí nebo rozvinutá environmentální jurisprudence Evropského soudu pro lidská práva, zejména pak odvolávání se tohoto soudu na existenci práva na zdravé životní prostředí v národních ústavách v kauze *Taskin*, z něhož tento soud údajně vyvozuje právní význam tohoto práva na supranárodní úrovni ad. COLLINS, L.: *op. cit.*, s. 136n.

Obdobně L. Rodríguez-Rivera za dostačující doklad existence práva na životní prostředí v mezinárodním právu považuje samotný exponenciální nárůst mezinárodních instrumentů k ochraně životního prostředí,

Přístup k právu na životní prostředí jako k právu již ve sféře mezinárodního práva existujícímu není zcela ojedinělý, ale není rozhodně převažující. Většina komentátorů uzavírá, že právo na životní prostředí v rámci mezinárodního práva (ještě) neexistuje⁶⁵, případně hovoří o právu na životní prostředí jako o rodícím se, rozvíjejícím se (*emerging*) právu⁶⁶, jehož vývoj je ovšem poněkud pomalý,⁶⁷ event. se dostal do „mrtvého bodu“ a stagnuje⁶⁸.

Je pravděpodobné, že právě úvahy o příčinách dosavadní neúspěšnosti či bezradnosti v otázce závazného zakotvení práva na životní prostředí mezinárodním společenstvím vedly k tomu, že nejnovější aktivity v oblasti snah o postupné převedení *soft law* do garance lidského práva na životní prostředí jsou přísně cílené a promyšlené a jsou vedeny mezinárodními organizacemi, jejichž zázemí dovoluje řídit systematickou a dlouhodobou práci v tomto směru. V současné době jde o tři základní přístupy, které mají své zastánce jednak v evropském regionu a jednak celosvětově:

a) zakotvení práva na zdravé životní prostředí jako součásti práva na zdraví v rámci revize Evropské sociální charty z iniciativy orgánů Rady Evropy,

b) doplnění práva na životní prostředí do Evropské úmluvy formou její změny nebo dodatkovým protokolem; tato verze je podporována paralelně s prvou rovněž orgány Rady Evropy, přestože je s ní poněkud rozporná,

c) zakotvení práva na životní prostředí v rámci komplexní univerzální úmluvy o ochraně životního prostředí, na jejímž návrhu systematicky pracuje Mezinárodní unie pro ochranu přírody (IUCN).

2.2 AKTUÁLNÍ SMĚRY V PŘÍSTUPECH K ZAKOTVENÍ PŘÁVA NA ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

a) *Právo na životní prostředí jako součást práva na zdraví – revize Evropské sociální charty*

Z existence dvou souběžných přístupů k preferovanému způsobu zakotvení práva na zdravé životní prostředí v rámci Rady Evropy je patrné, že mezi jejími orgány v této otázce není shoda, což zaznívá i v dokumentech vnitřní komuni-

a to s odůvodněním, že státy v praxi obvykle nevstupují do mezinárodních nástrojů, které omezují jejich svrchovanost, aniž by je k tomu zavazovala uznaná právní nebo morální povinnost. Viz RODRIGUEZ-RIVERA, L.: *op. cit.*

Osobně se domnívám, že myšlenkové konstrukce, které se snaží obhájit existenci práva na životní prostředí tím, že toto právo se postupně stalo mezinárodním obyčejem, případně uznaným principem mezinárodního práva, a tím bylo vtěleno do formy pramene mezinárodního práva, nejsou ani zdaleka dostatečně silné: zejména neobstojí argument, že se zakotvením práva na životní prostředí v rámci jeho vývoje v nástrojích *soft law* vyjádřil opakovaně souhlas značný počet států, neboť – jak je patrné z přehledu vývoje práva na životní prostředí v mezinárodním právu, toto právo bylo v nástrojích schvalovaných větším počtem států, tj. zejména v nástrojích přijímaných formou rezoluce Valného shromáždění OSN vyjádřeno spíše vágně a neurčitě či nepřímou, a pokud bylo v některých instrumentech vyjádřeno s větší určitostí a adresností, šlo o dokumenty typu odborných zpráv nebo nepřijatých návrhů, případně vyjádření expertů; a nejsou ani dostatečně přesvědčivé: v případě některých z nich, jako je například opakovaná – neúspěšná – snaha o doplnění práva na životní prostředí do Evropské úmluvy, je podle mého názoru otázkou, zda nejde spíše o argumenty dané tvrzení vyvracející.

⁶⁵ Např. SHELTON, D.: *Problems and Possibilities*, s. 44n.; BOYLE, A.: *A Reassessment*, s. 507.

⁶⁶ Například ATAPATTU., S.: *op. cit.*, s. 97, PEDERSEN, O. W.: *op. cit.*, s. 111.

⁶⁷ MAC DONALD, K. E.: *op. cit.*, s. 216..

⁶⁸ PEDERSEN, O. W.: *op. cit.*, s. 111.

kace.⁶⁹ Cesta k zakotvení práva na zdravé životní prostředí přes právo na zdraví je součástí připravované revize Evropské sociální charty⁷⁰, jejíž směr je prezentován v rezoluci „Úloha parlamentů v konsolidaci a rozvoji sociálních práv v Evropě“⁷¹ a v doporučení stejného názvu⁷². Výbor pro sociální věci, zdraví a rodinné záležitosti se v komentáři k návrhu rezoluce⁷³ zabývá podrobně obsahem a smyslem práva na zdraví, zejména v nynějším politickém a ekonomickém kontextu. Snaží se rozvinout moderní výklad obsahu práva na zdraví, které bylo dosud vnímáno většinou pouze ve smyslu dostupnosti zdravotní péče a ve vztahu k péči o zdraví zaměstnanců a některých dalších skupin obyvatel (těhotné ženy, děti ad.). Dovojuje, že právo na zdraví si v moderní evropské společnosti zaslouží mnohem větší pozornost, má mnohem širší dopady a hlubší souvislosti.

Podstatou obsahu Doporučení i Rezoluce je apel na vypracování nového Dodatkového protokolu k Evropské sociální chartě o právu na zdraví, který by toto právo výslovně zakotvil jako zahrnující právo na zdravé, čisté a bezpečné životní prostředí.⁷⁴ Východiskem je původní definice práva na zdraví, která pochází z Ustavující smlouvy Světové zdravotnické organizace.⁷⁵ Právo na zdraví jako takové je v obou dokumentech chápáno v úzké souvislosti s právem na život. Podle Světové zdravotnické organizace jsou environmentální rizika odpovědná za více než čtvrtinu veškerého zatížení nemocemi ve světě, což se ve více než třetině případů týká dětí. Bylo zjištěno více než 80 chorob a typů poranění v přímé souvislosti s environmentálními riziky. Celosvětově více než 13 milionů úmrtí ročně by mohlo být odvráceno, kdyby byla přijata příslušná opatření k čistšímu, bezpečnějšímu a zdravějšímu životnímu prostředí.⁷⁶

V návrhu protokolu se zdůrazňuje, že právo na zdraví je mnohoúrovňové a že jeho realizace závisí na větším množství faktorů, z nichž pouze některé jsou v kompetenci států.⁷⁷ Právo na zdraví se označuje jako právo inkluzivní či komplexní, které nelze

⁶⁹ Např. viz Stanovisko Výboru pro životní prostředí, zemědělství a místní a regionální záležitosti ze dne 22. června 2011 k návrhu rezoluce RE „Úloha parlamentů v konsolidaci a rozvoji sociálních práv v Evropě, který zpracoval Výbor pro sociální věci, zdraví a rodinné záležitosti, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12658.htm>> [cit. 24. března 2012].

⁷⁰ Původní znění Turín, 18. října 1961. Změny byly provedeny Protokolem z r. 1991 (ETS No. 142, tzv. „Turínský protokol“), Dodatkovým protokolem z r. 1995 (ETS No. 158), který zavedl systém kolektivních stížností a revidovaným zněním Charty z r. 1996 (ETS No. 163).

⁷¹ Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy 1824(2011) ze dne 23. června 2011. Provizorní znění dostupné na <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta11/ERES1824.htm>> [cit. 24. března 2012].

⁷² Doporučení Parlamentního shromáždění RE 1976 (2011) ze dne 23. června 2011 „Úloha parlamentů v konsolidaci a rozvoji sociálních práv v Evropě“. Provizorní znění dostupné na <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta11/EREC1976.htm>> [cit. 24. března 2012].

⁷³ Zpráva Výboru pro sociální věci, zdraví a rodinné záležitosti RE ze dne 6. června 2011 „Úloha parlamentů v konsolidaci a rozvoji sociálních práv v Evropě“, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12632.htm>> [cit. 24. března 2012].

⁷⁴ Viz Doporučení bod 2 a Rezoluce bod 5.5.2.

⁷⁵ „Zdraví je stav kompletní fyzické, psychické a sociální pohody (well-being) a nikoli pouze absence nemoci nebo neudůživosti. Užívání nejvyššího možného standardu zdraví je jedním ze základních práv každé lidské bytosti bez rozdílu rasy, vyznání, politického přesvědčení, ekonomických nebo sociálních podmínek“.

⁷⁶ Podle Stanoviska Výboru pro životní prostředí, zemědělství a místní a regionální záležitosti ze dne 22. června 2011 k návrhu rezoluce RE „Úloha parlamentů v konsolidaci a rozvoji sociálních práv v Evropě, který zpracoval Výbor pro sociální věci, zdraví a rodinné záležitosti, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12658.htm>> [cit. 24. března 2012], bod 5.

⁷⁷ Zpráva Výboru pro sociální věci, zdraví a rodinné záležitosti RE ze dne 6. června 2011 „Úloha parlamentů v konsolidaci a rozvoji sociálních práv v Evropě“ (viz pozn. pod č. 59), bod 23.

redukovat pouze na přístup ke zdravotní péči, ale je třeba v moderním pojetí zohledňovat řadu faktorů, které mohou napomáhat vést člověka ke zdravému životu. Jako takové jsou označovány zejména přístup k pitné vodě, bezpečným potravinám, přiměřené výživě a bydlení, zdravé práci a zdravým životním podmínkám, vzdělání a informacím v otázkách zdraví a rovnosti pohlaví.⁷⁸ Evropská sociální charta v současném znění formuluje jako jeden z cílů smluvních stran vytvářet podmínky, v nichž může být efektivně prosazován soubor práv a principů, mezi jinými též právo každého benefitovat z opatření umožňujících využívat nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví. Právo na zdraví jako takové zde tedy ještě není výslovně garantováno, je pouze předznamenáno. Nyní se doporučuje učinit další krok, totiž založit toto právo jako základní lidské právo dodatkovým protokolem, a to jako právo explicitně zahrnující právo na zdravé, čisté a bezpečné životní prostředí.⁷⁹

Právo na zdravé životní prostředí je tak v uvedených dokumentech Rady Evropy vnímáno jako integrální součást práva na zdraví, jako faktor zásadně ovlivňující lidské zdraví a jako základní součást podmínek umožňujících právo na zdraví realizovat.⁸⁰ Dosah takto formulovaného práva na zdravé životní prostředí by ovšem nejspíše zahrnoval pouze aspekty vztahující se k lidskému zdraví; proto komentář neopomíná zdůraznit, že zdravé životní prostředí tvoří též existence všech biologických druhů a tím toto právo přesahuje za existující lidská práva směrem k právům všech druhů žijících na planetě. Zde je patrná snaha v tomto ohledu překonávat antropocentrické pojetí práva na zdraví a zahrnout do něj zdravé životní prostředí v celé jeho celistvosti, nejen ve vztahu k člověku.

Opodstatněnost zakotvení práva na životní prostředí v rámci práva na zdraví je dokladována mj. rozhodnutím Evropského výboru pro sociální práva (*European Committee for Social Rights*), tj. kontrolního orgánu pro aplikaci Evropské sociální charty, ve věci *Marangopoulos Foundation for Human Rights v. Greece z r. 2006*, v němž byl článek 11 Evropské sociální charty interpretován jako obsahující právo na zdravé životní prostředí.⁸¹

V daném případě šlo o intenzivní těžbu lignitu jako suroviny pro výrobu elektrické energie spalováním, což je v Řecku převažující způsob výroby elektřiny, Řecko je druhým největším producentem lignitu v Evropě. Nicméně sám řecký stát připouští, že tento způsob výroby energie zároveň způsobuje značné emise částic, oxidů síry, dusíku a oxidu uhličitého, čímž má tento průmysl značný podíl na emisích znečišťujících látek do ovzduší. Zároveň již existují vědecké důkazy, že právě tyto emise působí škodlivě na zdraví okolo žijících obyvatel (podílí se na vzniku respiračních, kardiovaskulárních a onkologických onemocnění).

Při řešení případu Evropský výbor pro sociální práva předeslal, že postupuje při výkladu Evropské sociální charty podle obdobných principů jako Evropský soud pro lidská práva při výkladu Evropské úmluvy: i on vykládá Chartu jako „živý nástroj“

⁷⁸ *Ibid.*, bod 32.

⁷⁹ *Ibid.*, bod 35.

⁸⁰ *Ibid.*, zejm. bod 50 a kap. 3.2.3.

⁸¹ *Marangopoulos Foundation for Human Rights (MFHR) v. Greece*, complaint n° 30/2005, decision on the merits of 6 December 2006, dostupné z <<http://hudoc.esc.coe.int/esc2008/query.asp>> [cit. 27. března 2012].

a proto interpretuje práva a svobody v ní zakotvené ve světle současných podmínek. Výbor bere v úvahu vazbu mezi zdravím a zdravým životním prostředím, kterým dávají smluvní strany Charty i dalších mezinárodních úmluv zjevně stále větší důležitost, a proto vyložil čl. 11 Charty o právu na ochranu zdraví jako zahrnující též právo na zdravé životní prostředí⁸², a zároveň poukázal na jasnou souvislost mezi tímto článkem a právem na život podle čl. 2 Evropské úmluvy, jak je interpretováno Evropským soudem. Opatření vyžadovaná článkem 11 mají tedy být přijata tak, aby odstraňovala příčiny environmentálních hrozeb, jako je znečištění, které působí škody na zdraví. Na základě toho mají smluvní státy určité (pozitivní) povinnosti, jmenovitě přijmout a prosazovat účinnou environmentální legislativu, přijímat opatření k prevenci a omezení znečištění, zajistit aplikaci environmentálních standardů, informovat a vzdělávat veřejnost, monitorovat a zhodnocovat rizika pro zdraví.⁸³

Část snah Rady Evropy v otázce prosazení práva na zdravé životní prostředí je tedy zaměřena k novelizaci práva na zdraví v Evropské sociální chartě, jehož součástí by se nové právo mělo stát. Nevýhodou takového přístupu by s největší pravděpodobností bylo (přestože komentář orgánů rady Evropy se snaží tvrdit opak), úzké pojetí takového práva, omezené pouze na bezprostřední negativní účinky poškození životního prostředí na zdraví obyvatel. To znamená, že pomocí takového lidského práva by bylo stěží možné chránit např. biologickou rozmanitost nebo takové hodnoty životního prostředí, jejichž zhoršení nemá přímý vliv na fyzické zdraví člověka (např. hodnoty estetické, krajinné apod.). Je nicméně možné, že takováto zmíněná podoba práva na zdravé životní prostředí, vztažená víceméně pouze k přímým vlivům stavu životního prostředí na lidské zdraví, by pro společenství států mohla být v reálu přijatelnější než varianta práva samostatně koncipovaného a formulovaného v plně širší, a tím by i závazná podoba takového práva měla vyšší šance na akceptování ze strany států.

b) Doplnění práva na životní prostředí do Evropské úmluvy

Jak bylo již uvedeno, Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod neobsahuje žádnou zmínku o životním prostředí a jeho vztahu k lidským právům a vše, co bylo na základě této Úmluvy dosaženo ve prospěch environmentálních práv, bylo výsledkem interpretační práce Evropského soudu. Uvedený deficit Evropské úmluvy začal být v minulých desetiletích spatřován jako nepřipadný a Parlamentní shromáždění Rady Evropy otevřelo několikrát ve svých doporučeních a rezolucích otázku dodatečného zařazení samostatného práva na životní prostředí do Evropské úmluvy formou dodatkového protokolu nebo změny samotné úmluvy; tato iniciativa byla však zatím ve všech případech Výborem ministrů zamítnuta:

Poprvé byla možnost založit změnou Evropské úmluvy nebo dodatkovým protokolem k ní právo jednotlivců na zdravé a funkční životní prostředí oficiálně na půdě Rady Evropy zmíněna v doporučení 1431 (1999) o budoucí činnosti Rady Evropy v oblasti ochrany životního prostředí.⁸⁴ Je zajímavé, že v tomto dokumentu se Shromáždění

⁸² *Ibid.*, bod 194–195.

⁸³ *Ibid.*, bod 202–203.

⁸⁴ Doporučení 1431 (1999) o budoucí činnosti Rady v oblasti ochrany životního prostředí, dostupné na <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta99/EREC1431.htm>> [cit. 26. března 2012], bod 11 ii b).

Rady Evropy rovněž vyslovuje pro zakotvení určitých závazků a principů vztahujících se k ochraně životního prostředí v nové úmluvě komplexní povahy s názvem Evropská charta pro životní prostředí.⁸⁵ Výbor ministrů ovšem ve své odpovědi⁸⁶ podotýká, že „uznání lidského práva na zdravé a funkční životní prostředí, které by bylo individuální a vymahatelné povahy, naráží v současné době na určité obtíže, právní i koncepční“ a nesouhlasí ani s tím, aby byla otevřena otázka zařazení takového práva do Evropské úmluvy. Stejně tak ohledně otázky vytvoření Evropské charty pro životní prostředí uvádí, že v současných (2000) podmínkách není pro zahájení práce na takovém právním nástroji.

V následujícím Doporučení 1614 (2003) nazvaném Životní prostředí a lidská práva⁸⁷ Parlamentní shromáždění vyzdvihuje dosavadní úlohu Rady Evropy v zakotvení, upevňování a prosazování lidských práv, a apeluje na to, aby i v případě nových lidských práv, jako je právo na životní prostředí, stála Rada Evropy v čele světového vývoje, byla jeho iniciátorem a průkopníkem.⁸⁸ Shromáždění Rady Evropy proto vládám členských států mj. doporučuje, aby „uznaly lidské právo na zdravé, funkční a přijatelné životní prostředí, které zahrnuje objektivní povinnost států chránit životní prostředí v národním právu, a to přednostně na ústavní úrovni“.⁸⁹ V tomto dokumentu následně Shromáždění poněkud umírněněji vyzývá Výbor ministrů k přijetí dodatkového protokolu k Evropské úmluvě, který by zakotvil *procesní* environmentální práva, tak, jak jsou zakotvena v Aarhuské úmluvě, a dále k vytvoření interpretačního manuálu k dosavadní environmentální jurisprudenci Evropského soudu pro účely členských států, jako opatření přechodné povahy.⁹⁰ Zde se tedy výslovně nehovoří o požadavku na zakotvení hmotného práva na životní prostředí na mezinárodní úrovni, jako tomu bylo v r. 1999.

Vysvětlující memorandum k doporučení 1614 nicméně popisuje dva možné modely zakotvení práva na životní prostředí: první model kombinuje specifické individuální právo na životní prostředí s objektivní povinností státu je chránit. Druhý model předepisuje tutéž povinnost státu, ale neobsahuje individuální práva. Předpokládá se, že v tomto druhém modelu by individuální práva mohla být doplněna později, což se jeví být jako výhoda pro snazší prosaditelnost (konsensus) mezi stranami při vyjednávání.⁹¹ Prosazení a upevnění ideje, že státy mají povinnost chránit své obyvatele před environmentálními riziky jako předpoklad k výkonu jiných individuálních práv, povinnost chránit životní prostředí proti soukromým osobám a rovněž povinnost napravovat veškeré škody a obnovovat přírodní statky, by totiž mohlo být dobrým předstupněm k zakotvení práva samotného.

⁸⁵ *Ibid.*, bod 11, ii písm. a).

⁸⁶ Odpověď Výboru ministrů na Doporučení 1431 (1999) ze dne 20. listopadu 2000, dostupné na <<http://www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc00/EDOC8892.htm>> [cit. 26. března 2012].

⁸⁷ Doporučení 1614 (2003) Životní prostředí a lidská práva, dostupné na <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1614.htm>> [cit. 26. března 2012].

⁸⁸ *Ibid.*, bod 4.

⁸⁹ *Ibid.*, bod 9, ii.

⁹⁰ *Ibid.*, bod 10.

⁹¹ Stanovisko Výboru pro životní prostředí, zemědělství a místní a regionální záležitosti ze dne 22. června 2011 k návrhu rezoluce RE „Úloha parlamentů v konsolidaci a rozvoji sociálních práv v Evropě, který zpracoval Výbor pro sociální věci, zdraví a rodinné záležitosti, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12658.htm>> [cit. 24. března 2012], bod 14.

Výbor ministrů reagoval konstatováním, že „*Evropská úmluva již určitý stupeň ochrany před problémy životního prostředí poskytuje a je pravděpodobné, že judikatura Soudu v této oblasti se bude nadále rozvíjet*“.⁹² Namísto „environmentálního“ dodatkového protokolu k Evropské úmluvě následně orgány Rady Evropy zpracovaly pouze dokument nazvaný „Manuál o lidských právech a životním prostředí“ (*Manual on human rights and the environment*), který rekapituluje a analyzuje dosavadní rozhodovací linii Evropského Soudu v této oblasti a formuluje některé obecné principy a doporučení.

V řadě třetí doporučení 1885 (2009) nazvané Příprava dodatkového protokolu k Evropské úmluvě o právu na zdravé životní prostředí⁹³ již má předpoklad vytvoření protokolu zakotvujícího nové lidské právo přímo ve svém názvu. Vyjadřuje politování, že i přes značnou politickou i právní iniciativu je dosud ochrana životního prostředí zajišťována velmi nedostatečně a připomíná, že zakotvení práva na zdravé životní prostředí je plně v souladu se zájmem na adaptování nástrojů Evropské úmluvy na aktuální společenský vývoj a s žádoucím posilováním role Rady Evropy na poli ochrany životního prostředí. Na základě toho Shromáždění výslovně doporučuje Výboru ministrů vypracovat dodatkový protokol k Evropské úmluvě, uznávající právo na zdravé a funkční životní prostředí.⁹⁴

Výbor ministrů se ve své odpovědi⁹⁵ odvolává na své reakce k předchozím dokumentům s toutéž tematikou. Znovu opakuje, že Evropský soud pro lidská práva určitou ochranu životnímu prostředí na základě Evropské úmluvy poskytuje svým širokým a rozvíjejícím se výkladem, a tudíž setrvává na stanovisku, že vytvoření dodatkového protokolu s environmentálními právy nedoporučuje. Souhlasí pouze s aktualizací a rozšířením Manuálu, který tuto jurisprudenci vysvětluje a komentuje, a dále doporučuje zaměřit detailní pozornost na výzkum souvislostí mezi klimatickými změnami a lidskými právy v Evropě, včetně výzkumu důsledků klimatickými změnami podmíněných vlivů na efektivní užívání lidských práv.⁹⁶

Zkoumání vztahu mezi klimatickými změnami a lidskými právy je ostatně jedním z nejnovějších rozšiřujících se trendů při formulování souvislostí mezi životního prostředí a uplatňováním lidských práv. Je dokumentováno, že tyto jevy mají

⁹² Zpráva Výboru pro lidská práva CDDH(2003)026 z 26. listopadu 2003, včetně textu Manuálu o lidských právech a životním prostředí, dostupné na <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM\(2005\)186&Language=lanEnglish&Ver=add2&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM(2005)186&Language=lanEnglish&Ver=add2&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864)> [cit. 27. března 2012].

⁹³ Doporučení 1885 (2009) Příprava dodatkového protokolu k Evropské úmluvě o právu na zdravé životní prostředí, dostupné na <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/EREC1885.htm>> [cit. 26. března 2012].

⁹⁴ *Ibid.*, bod 10.1.

⁹⁵ Odpověď Výboru ministrů na Doporučení 1885 (2009) ze dne 19. června 2010, dostupné na <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12298.htm>> [cit. 26. března 2012].

⁹⁶ Na základě tohoto požadavku byla sestavena multidisciplinární pracovní skupina, která na tomto tématu pracuje. Mj. založila internetové stránky, kde prezentuje výsledky svého zkoumání na <www.coe.int/portal/web/coe-portal/what-we-do/culture-and-nature/climate-change> [cit. 26. března 2012] a připravuje společnou konferenci o životním prostředí, klimatických změnách a lidských právech, která se bude konat v říjnu 2012 a má ambici reflektovat toto téma ze všech možných úhlů pohledu (lidských práv, sociální práva a sociální soudržnosti, práva migrujících osob, menšin a znevýhodněných, práva budoucích generací, ochrany životního prostředí a biodiverzity, vzdělávání ad.). Viz Stanovisko Výboru pro životní prostředí, zemědělství a místní a regionální záležitosti ze dne 22. června 2011 k návrhu rezoluce RE „Úloha parlamentů v konsolidaci a rozvoji sociálních práv v Evropě, který zpracoval Výbor pro sociální věci, zdraví a rodinné záležitosti, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12658.htm>> [cit. 24. března 2012], bod 19–20.

následky, a to přímé i nepřímé, na efektivní užívání lidských práv, což výslovně potvrzuje ve své rezoluci rovněž Rada pro lidská práva OSN.⁹⁷ Ohrožena jsou zejména práva na život, na potravu a pitnou vodu, na přiměřené bydlení, na vlastnictví a ovšem i právo na zdraví. Klimatické změny dále nepřímo ovlivňují uplatňování principů rovnosti a spravedlnosti, nediskriminace, přístupu k informacím, ke spravedlnosti ad.

Opakované snahy Parlamentního shromáždění obrátit pozornost členských států k úpravě Evropské úmluvy a přesvědčit je o potřebě zakotvit do ní výslovně právo každého jednotlivce na zdravé životní prostředí reprezentují druhý názorový proud, který uvnitř Rady Evropy existuje. Podle něj je hmotné právo na zdravé, čisté a bezpečné životní prostředí právem s mnohem širším rozsahem, než aby mohlo být omezeno pouze na součást práva na zdraví. Poukazuje na to, že poškozování životního prostředí a klimatické změny již vykazují negativní účinky na základní práva a univerzální hodnota přírodních zdrojů a přírodního bohatství bude vyžadovat též rozvoj systému mezigeneračních práv. Z těchto důvodů se navrhuje zakotvit právo na životní prostředí jako samostatné právo, s příslušně širokou legální definicí, neomezující toto právo pouze na vlivy na člověka. Vtělení tohoto práva právě do Evropské úmluvy mu má zajistit účinnou garanci jeho hmotných i procesních komponent ve prospěch jednotlivců, protože tato úmluva na rozdíl od Evropské sociální charty disponuje efektivním systémem právní ochrany prostřednictvím Evropského soudu, a vykonává skutečně reálný vliv na národní rozhodování soudů.

Je zřejmé, že zařazení práva na životní prostředí mezi práva chráněná Evropskou úmluvou by poskytlo tomuto právu v současných mezinárodně-právních podmínkách skutečně vysokou úroveň ochrany. Na druhou stranu, pravděpodobnost přijetí navrhovaného dodatkového protokolu není asi v blízké době vysoká, což je vidět na zatím konstantně odmítavých postojích Výboru ministrů, podložených stanovisky některých orgánů Rady Evropy. Za odmítnutím včlenit do Úmluvy nové právo na životní prostředí lze jistě hledat též politické důvody. Podle Sheltonové stojí za chybějící politickou vůlí členských států Rady Evropy zejména strach z toho, že Evropská úmluva se „utopí“ v množství nově zakotvených lidských práv, přesvědčení, že právo na životní prostředí jako takové je nevymahatelné a fakt, že prakticky každý členský stát má své vážné environmentální problémy, které by se v případě přijetí takového protokolu mohly okamžitě stát předmětem stížnosti.⁹⁸ Snaha v určitých periodách tuto otázku znovu otvírat však ukazuje na vytrvalost a trpělivost příslušných struktur, která může také sehrát svou roli. Prozatím je však třeba se spokojit s konstatováním, že environmentální jurisprudence Evropského soudu je navzdory absenci jakékoli zmínky o životním prostředí v Evropské úmluvě překvapivě bohatá a určité pozitivní výsledky rozhodně přináší.

c) Právo na životní prostředí jako součást komplexní environmentální úmluvy – IUCN

Již v r. 1995 představila Mezinárodní organizace pro ochranu přírody IUCN první verzi návrhu Mezinárodního paktu o životním prostředí a rozvoji (*Draft International Covenant on Environment and Development*) a od té doby jej pravidelně

⁹⁷ Rezoluce Rady OSN pro lidská práva č. 10/4 z 25. března 2009 10/4 Human rights and climate change. Viz <<http://www2.ohchr.org/english/issues/climatechange/index.htm>> [cit. 27. března 2012].

⁹⁸ SHELTON, D.: Human Rights, Environmental Rights, s. 133.

reviduje a opakovaně prezentuje Valnému shromáždění OSN. V současné době existuje již čtvrtá verze tohoto materiálu.⁹⁹

Jde o návrh komplexní univerzální mezinárodní úmluvy, která kromě základních principů formuluje základní subjektivní práva, stěžejní povinnosti států a ostatních zúčastněných subjektů vůči životnímu prostředí a jeho jednotlivým součástem a povinnosti spjaté s ochranou životního prostředí před zdroji ohrožení, zavádí požadavky na specifické procesy, jako je posuzování vlivů na životní prostředí a územní plánování, dále řeší vědeckou a technickou spolupráci, rozvoj technologií, environmentální výchovu a vzdělávání a dotýká se i problematik s ochranou životního prostředí souvisejících – obchodu, spotřeby, demografie nebo činnosti ozbrojených složek. Zabývá se mezinárodněprávní odpovědností států v oblasti životního prostředí a pravidly pro prevenci, nápravu a náhradu škod. Návrh v současné podobě čítá celkem 79 článků a podrobný komentář – je tedy velmi obsáhlý.

Celý návrh je založen na principu udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí jako jeho základní složky. Východiskem je vzájemná souvislost a propojenost mezi rozvojem, ochranou životního prostředí a lidskými právy a dále s mírem a demokracií.

Tvůci původního návrhu a jeho upravených verzí, z nichž někteří se podíleli už na formulování Stockholmské deklarace, poté Světové charty přírody a později někteří i na práci Expertní komise Brundtlandové¹⁰⁰ poukazují na častou cestu, jakou vznikají závazky mezinárodního práva, totiž na vývoj, kdy určitá pravidla jsou nejprve formulována v podobě *soft law*, aby byla ustálena, krystalizována, a poté jsou mezinárodním společenstvím uznána ve formě mezinárodní smlouvy. Právě v takový vývoj doufají i v případě návrhu Paktu. Jejich snahou je udržovat a rozvíjet vtělené principy a v návaznosti na vývoj v jiných oblastech mezinárodního práva je aktualizovat, a to až do doby, než, jak předpokládají, se stane podkladem pro přípravu multilaterální mezinárodní úmluvy.¹⁰¹ Právě proto je návrh podrobován pravidelným revizím a každá nová verze je znovu představována Valnému shromáždění OSN, čímž se pěstuje i jisté širší povědomí o těchto otázkách. Jednotlivé revize reflektují i takové jevy jako celkový nárůst kvantity environmentálních principů a pravidel a jejich postupné upevňování, snahu o mezinárodní řešení globálních problémů životního prostředí včetně ztrát biodiverzity, změn klimatu atd.

Aby vůbec mohla být zahájena a prováděna mezistátní jednání o závazné úmluvě, už to samo o sobě vyžaduje široký konsensus zúčastněných států. Ten se zdá být podle tvůrců návrhu dostatečně podložitelný vůlí států podporovat udržitelný rozvoj, která je ostatně v posledních letech hojně vyjadřována. Jednotlivé státy princip udržitelného rozvoje vtělují do svých národních právních řádů a integrují ho do jednotlivých sektorových politik. Právě princip udržitelného rozvoje se tedy zdá být oním vstupním bodem v rámci mezinárodního práva, který by mohl být jako první závazně ujednán. Je také možné, že bude pro státy tím nejméně problematickým závazkem,

⁹⁹ Draft International Covenant on Environment and Development. Fourth edition: Updated Text. Prepared in cooperation with the International Council of Environmental Law. Gland, Switzerland: IUCN. xxxii + 206 pp. ISBN 978-2-8317-1286-4. Dostupné z WWW: <<http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/EPLP-031-rev3.pdf>> [cit. 21. března 2012].

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. xx.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. xiii.

mimo jiné proto, že je poměrně vágní. Po jeho upevnění by mohly následovat další body, jako je právo na životní prostředí. Zde je však třeba upozornit, že hlavním účelem Paktu není zakotvit právo na životní prostředí, alespoň ne v prvním plánu, ale nejprve udržitelný rozvoj. Tato strategie zřejmě vyvěrá z potřeby skloubit zájmy rozvinutých a rozvojových zemí. Zdá se tedy, že byla zvolena záměrně nikoli cesta radikální, ale cesta postupování po malých krocích, v návaznosti na konsensus uvnitř mezinárodního společenství.

Návrh Paktu sám sebe prezentuje jako záměrně obecnou a zastřešující plochu pro úpravu všech důležitých otázek týkajících se mezinárodní ochrany životního prostředí. Tím se snaží reagovat na dosavadní přístup k mezinárodní environmentální úpravě, která ad hoc řeší jednotlivé úzké sektory ochrany dle aktuální akutní potřeby a navíc je rozrůzněna i historicky a regionálně. Obsah návrhu do značné míry navazuje na dosavadní dokumenty *soft law* (Stockholmskou deklaraci, Světovou chartu přírody, Deklaraci z Ria a další), ale zároveň odůvodňuje, proč tyto samy o sobě nestačí: obsahují široce akceptované principy, ohlašují cíle mezinárodního společenství a v některých případech poskytují směrnice, jak jich dosáhnout. Ale žádný z nich neformuluje obecný mezinárodní závazek všech států chránit celé životní prostředí.

Návrh Paktu má ambici stát se výchozím textem pro mezivládní vyjednávání, být fundovaným podkladem, nad nímž se může rozvíjet mezistátní diskuse. Z toho také vyplývá, že není formulován tak progresivně, jak by snad sami tvůrci byli chtěli, ale spíše realisticky z pohledu akceptovatelnosti pro mezistátní jednání¹⁰².

Z hlediska možné podoby zakotvení práva na životní prostředí je podstatný článek 14 návrhu, který v odstavci 1 ukládá smluvním stranám „*postupně dosahovat plné realizace práva všech osob žít v ekologicky příznivém životním prostředí přiměřeném pro jejich rozvoj, zdraví, pohodu a důstojnost*“.¹⁰³ Přitom mají brát v potaz zvláště základní lidské potřeby – zde se zřejmě míní přístup k pitné vodě, bezpečným potravinám apod. Druhou stranou mince je odpovídající závazek států zajistit, aby všechny fyzické i právnické osoby měly povinnost chránit životní prostředí a pečovat o ně.¹⁰⁴ Domnívám se, že součástí již výše uvedené strategie je záměrně zdůraznit zakotvení *povinnosti* jednotlivců vůči životnímu prostředí, které doprovází opatrné formulování postupného zajištění práva. V současné verzi nejde tedy přímo o formulování subjektivního práva každého jednotlivce na zdravé životní prostředí, ale o formulaci, která k takovému cíli spíše připravuje půdu, což odpovídá očekáváním tvůrců ohledně předpokládané míry vůle států ke konsensu.

V komentáři k navrhovanému znění článku 14 se tvůrci odvolávají na řadu dokumentů, které se vážou k právu každého jednotlivce na životní prostředí, včetně uvedení výčtu všech států, které ve své ústavě obsahují právo občanů k životnímu prostředí. Navzdory objektivně realistické konstrukci návrhu se v něm lze setkat, jak se domnívám, se záměrným zveličováním významu dosavadních proklamací tohoto práva, jimiž

¹⁰² *Ibid.*, s. xxiii.

¹⁰³ *Ibid.*, Art. 14.1 „*Parties undertake to achieve progressively the full realization of the right of all persons to live in an ecologically sound environment adequate for their development, health, well-being and dignity. They shall devote immediate and special attention to the satisfaction of basic human needs.*“

¹⁰⁴ *Ibid.*, Art. 14.2 „*Parties shall ensure that all physical and legal persons have a duty to protect and conserve the environment.*“

má být vyzdvížena jeho pozice v mezinárodním právu. Například jediná zmínka o životním prostředí v rezoluci Valného shromáždění ze dne 18. prosince 2009 o podpoře demokratického a spravedlivého mezinárodního pořádku,¹⁰⁵ v níž Valné shromáždění nečiní nic více, než že doslova „*potvrzuje, že demokratický a spravedlivý mezinárodní pořádek vyžaduje mimo jiné prosazení následujícího: 1) Práva každé osoby a všech národů na zdravé životní prostředí a zesílenou mezinárodní spolupráci, která účinně odpovídá na potřeby pomoci národním snahám adaptovat se na klimatické změny, zejména v rozvojových zemích, a která podporuje dodržování mezinárodních závazků k jejich zmírnění*“, stačí k tomu, aby právě citovaný bod 4 písm. 1) této rezoluce byl interpretován tak, že „*Valné shromáždění OSN výslovně uznalo právo každé osoby na zdravé životní prostředí*“ („*explicitly affirmed the right of each person to a healthy environment*“).¹⁰⁶ Obdobně je zde tvrzeno, že hmotné právo každého na příznivé životní prostředí zakotvuje i Aarhuská úmluva, přestože převažující názor zní, že tato úmluva uvedené právo pouze zmiňuje, ale sama je negarantuje, ostatně o něm hovoří v preambuli a nikoliv ve vlastním těle úmluvy.¹⁰⁷

Ohledně budované konstrukce práva na životní prostředí v rámci mnohaleté práce na návrhu Paktu lze uzavřít, že v rámci tohoto komplexního materiálu je formulace práva na zdravé životní prostředí pouze jedním z mnoha jeho bodů a nikoli jeho hlavním cílem; tím se liší od výše uvedených snah podnikaných v rámci Rady Evropy. Záměrem zpracovatelů je trpělivě a opakovaně předkládat strategicky dobře propracovaný materiál s realistickou šancí na to, aby u společenství států (neomezených navíc na evropský region) uspěl, který ohledně environmentálních práv a povinností bude připravovat půdu, rozšiřovat povědomí, utvrzovat principy, s tím, že je lepší prosazovat postupné kroky a začít od malých, ale realistických cílů. Je možné, že cesta k závaznému uznání práva každého na zdravé životní prostředí může být skutečně právě taková, ovšem je nesporné, a tvůrci jsou si toho velmi dobře vědomi, že může trvat ještě velmi dlouho. V současné době nejsou patrné žádné známky toho, že by se komentovaný materiál měl skutečně stát předmětem mezistátního jednání.

2.3 VÝHLEDY DO BUDOUCNA

Ačkoliv vývoj konceptu hmotného lidského práva na životní prostředí určité kvality v rámci *soft law* má za sebou již dlouhou cestu, předznamenanou nejprve větším množstvím nezávislých proklamací různých fór a skupin a později cíleně rozpracovávanou v rámci aktivit mezinárodních organizací Rady Evropy a IUCN, nejsou v současné době patrné žádné signály, že by toto právo mělo být v blízké době zařazeno závazným způsobem do mezinárodního katalogu lidských práv. Hlavním důvodem toho je, jak uvádí D. Shelton, že státy se obávají povinností, které by pro ně z takového práva plynuly.¹⁰⁸

¹⁰⁵ A/RES/64/157, dostupné z WWW: < <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/471/25/PDF/N0947125.pdf?OpenElement> > [cit. 24. března 2012].

¹⁰⁶ Draft International Covenant on Environment and Development, Fourth edition, cit. sub 99, s. 59.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 62. Viz též pozn. sub 27.

¹⁰⁸ SHELTON, D.: Problems and Possibilities, s. 46.

Jako hlavní důvody uvádí především, že mnoho států (a mezi nimi zejména USA), obecně vnímá zakotvení lidských práv a svobod jako omezování jejich vlastní státní suverenity, a dále poukazuje na komplikace, které právu na životní prostředí (na rozdíl od jiných lidských práv) přináší časový a geografický element: zatímco většina porušení lidských práv poškozuje pouze určité a identifikovatelné osoby v přítomnosti, ničení životního prostředí zasahuje nejen přítomně žijící osoby, ale i budoucí generace. A z čeho mají státy největší obavy, je příliš velký teritoriální dopad státních povinností. Co se týče klasických lidských práv, ta požadují, aby je státy zajišťovaly vůči subjektům v rámci svého území a své jurisdikce. Ale příroda nezná hranice – stát znečišťující například pobřežní vody nebo ovzduší může poškodit osoby vzdálené tisíce kilometrů odtud, o globálních problémech životního prostředí typu ztenčování ozonové vrstvy nebo globálního oteplování ani nemluvě. Možná že je to právě obava z bezbřehé odpovědnosti, která bere státům vůli zakotvit ochranu životního prostředí jako lidské právo.¹⁰⁹

Sheltonová a i někteří další však v poslední době upozorňují na možnou budoucí změnu v tomto dosavadním postoji mezinárodního společenství, které zjevně není závaznému zakotvení práva na příznivé životní prostředí příliš nakloněno. Jako mocný impuls, který staví koncept práva na životní prostředí opět na scénu, vidí alarmující problémy spojené se změnami klimatu. Poukazují na to, že důsledky klimatických změn již začínají zasahovat do výkonu tradičních lidských práv a že budou mít vážné důsledky pro život nejen současných, ale ještě spíše budoucích generací, které nemají v současném rozhodování žádnou reprezentaci. V těchto kontextech se znovu otevírá téma zakotvení lidského práva na životní prostředí a jeho možné využitelnosti pro ochranu proti klimatickým změnám, jejichž závažnost by mohla při uznávání práva na příznivé životní prostředí zafungovat jako katalyzátor.¹¹⁰

ZÁVĚRY

V mezinárodním právu je hmotné právo na životní prostředí závazným způsobem zakotveno zatím pouze dvěma mezinárodněprávními nástroji regionálního, tedy geograficky omezeného dosahu, avšak žádnou úmluvou supraregionální či globální povahy; všechny ostatní nástroje mezinárodního práva, které se pokusily toto právo nějakým způsobem formulovat, vykazují pouze charakter nezávazného *soft law*, jehož hranice se zatím nedaří směrem k závazným formám překonat ani mezinárodním organizacím, jejichž cílené aktivity v tomto směru jsou již dlouholeté. Z toho lze usuzovat, že právo na životní prostředí v jeho hmotném aspektu nelze v mezinárodním právu považovat za všeobecně uznané, a také proto je i nadále věnována tak velká pozornost rozvíjení prostředku, který byl původně nahlížen jako jakési dočasné provizorium do doby, než se právo na životní prostředí stane součástí katalogu lidských práv – totiž environmentální interpretaci existujících lidských práv. Dosavadní přístup například Evropského soudu pro lidská práva ukazuje na trvajícím vůli mezinárodních soudních institucí přes ochranu existujících práv přispívat též k vyšší úrovni ochrany životního prostředí.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ SHELTON, D.: Problems and Possibilities; MAC DONALD, K. E.: *op. cit.*, s. 215–216.

Z hlediska budoucího závazného mezinárodněprávního zakotvení práva na příznivé (zdravé, čisté, vyvážené apod.) životní prostředí zůstává i nadále představitelný několikový model – jednak doplnění některé existující mezinárodní úmluvy k ochraně lidských práv, např. Evropské úmluvy, o nové právo na příznivé životní prostředí, vymáhané pak mezinárodním soudním orgánem založeným k ochraně práv vyplývajících z příslušné úmluvy, jednak založení tohoto práva novou mezinárodní úmluvou zaměřenou na ochranu životního prostředí, případně přidružení práva na životní prostředí k některému souvisejícímu právu, např. právu na zdraví.

Pravděpodobnost závazného zakotvení takového práva mezinárodním společenstvím v blízké budoucnosti se jeví vzhledem k současnému mezinárodně-právnímu kontextu jako nízká. Státy nejsou prozatím ochotny vzít na sebe nový závazek tohoto druhu a takového rozsahu. Je otázkou, zda exponenciální nárůst hrozeb souvisejících s rychlým vývojem globálních problémů životního prostředí, zejména klimatických změn, přiměje státy přechod lidského práva na životní prostředí z doporučujících do závazných forem mezinárodního práva urychlit.

LITERATURA A OSTATNÍ PRAMENY

- ACEVEDO M. T.: The Intersection of Human Rights and Environmental Protection in the European Court of Human Rights. *New York University Environmental Law Journal* 8/2000, s. 446–7.
- ANDERSON, M. R.: Human Rights Approaches to Environmental Protection : An Overview. In Boyle, A. E. – Anderson, M. R. (Eds.): *Human Rights Approaches to Environmental Protection*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- ANTON, D. – SHELTON, D.: *Environmental Protection an Human Rights*, Cambridge University Press, 1. vyd. 2011, 1024 s.
- ATAPATTU, S.: The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted?: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment Under International Law. *Tulane Environmental Law Journal* 2002–2003, Vol. 16, s. 66–126.
- BJERLER, N.: *Do Europeans Have a Right to Environment?* International Environmental Law-agona session of the Inaugural Conference of the European Society of International Law, p. 5. Dostupné též z <<http://www.esil-sedi.eu/english/pdf/Bjerler.PDF>> [cit. 25. srpna 2011].
- BLAKE, J. – BOER, B.: Human Rights, the Environment and the Tehran Declaration. *Environmental Policy and Law*, 39/6 (2009), s. 302–307.
- BLAHOŽ, J.: Základní lidské a občanské právo na zdravé životní prostředí: Srovnávací pohled. *Právník* 12/2002, s. 1253–1265.
- BOYLE, A.: Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment. *Fordham Environmental Law Review* Vol. 18 (2006–2007), s. 471–511.
- BOYLE, A.: The Role of International Human Rights Law in the Protection of the Environment. In Boyle, A. E. – Anderson, M. R. (Eds.): *Human Rights Approaches to Environmental Protection*. Oxford: Clarendon Press, 1996, s. 43–69.
- COLLINS, L.: Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law. *McGill International Journal of Sustainable Development Law & Policy*, Vol. 3 (2007), č. 2, s. 119–153.
- DAMOHOŘSKÝ, M. a kol.: *Právo životního prostředí*, 3. vyd., Praha: C. H. Beck, 2010.

- HECTORS, K.: The Chartering of Environmental Protection: Exploring the Boundaries of Environmental Protection as Human Right. *European Energy and Environmental Law Review*, červen 2008, s. 165–175.
- HUGHES, D.: *Environmental Law*, 4th edition. Butterworths, LexisNexis 2002.
- HUNTER, D. – SALZMAN, J. – ZAEKKE, D.: *International Environmental Law and Policy*. 2nd Ed. New York: Foundation Press, 2002.
- KRAVCHENKO, S. – BONINE, J. E.: *Human Rights and the Environment: Cases, Law and Policy*. Durham, NC: Carolina Academic Press, 2008.
- MAC DONALD, K. E.: A Right to a Healthful Environment – Humans and Habitats: Re-thinking Rights in an Age of Climate Change. *European Energy and Environmental Law Review*, August 2008, s. 213–226.
- MERRILLS, J. G.: Environmental Protection and Human Rights: Conceptual Aspects. In Boyle, A. E. – Anderson, M. R. (Eds.): *Human Rights Approaches to Environmental Protection*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- MÜLLEROVÁ, H.: Role Evropského soudu pro lidská práva v ochraně životního prostředí. In Šturma, P. – Tomášek, M. et al.: *Nové jevy v právu na počátku 21. století. III. Proměny veřejného práva*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2009, s. 92–104.
- PEDERSEN, O. W.: European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming? *The Georgetown International Environmental Law Review*, roč. XXI, č. 1/2008, s. 73–111.
- REHBINDER, E.; LOPERENA, D.: Legal Protection of Environmental Rights: The Role and Experience of the International Court of Environmental Arbitration and Conciliation. *Environmental Policy and Law*, 31/6 (2001).
- REPÍK, B.: Chrání Evropská úmluva o lidských právech právo na životní prostředí? *Bulletin advokacie*, 7–8/2005 (I. část) a 9/2005 (II. část).
- SHELTON, D.: Human Rights and the Environment: Problems and Possibilities. *Environmental Policy and Law*, 38/1–2 (2008), s. 41–49.
- SHELTON, D.: Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment. *Stanford Journal of International Law*, 28 (1991), s. 103–138.
- ŠTURMA, P. – DAMOHORSKÝ, M. a kol.: *Mezinárodní právo životního prostředí*, I. část. Praha: IFEC, 2008.
- ULVSBÄCK, A.: *Standardizing Individual Environmental Protection as a Human Right*, Ženeva: Schulthess, 2004.
- Internetové zdroje jsou citovány přímo v textu v poznámkách pod čarou.

RECOGNITION OF HUMAN THE RIGHT TO ENVIRONMENT
IN INTERNATIONAL LAW – CURRENT ISSUES

Summary

The article describes the linkages that have been found between the environmental protection and human rights; it esp. mentions the ways how environmental protection may benefit from applying human rights instruments. It tackles the most recent result of these linkages, the concept of a new human right to a decent (healthy, clean etc.) environment and its recognition in international law. After presenting an overview of a historical development of the right, the author deals with three concrete ways that are possible for future international recognition of the right to environment.

Key words: Aarhus convention, environmental protection, EU law, international law, environmental law, human right to environment, IUCN, UNESCO